

## BAŃCZEROWSKI JANUSZ

### A recenzió mint metainformációs közlés

Az elméleti munkákban a recenziót az irodalmi kritika alárendelt fogalmának tekintik. Ez a műfaj történetéből következik, amelynek a kezdetét, mint ismeretes, az irodalmi recenziók jelentették. A nyelvtudományi kutatások keretében a beszéd műfajairól több tanulmány is született, de továbbra is hiányoznak a közlések mintáinak műfajairól szóló leírások. Információforrásként, a nyelvi szótárokon kívül, még mindig csak az irodalomtörténeti, illetve az irodalomelméleti munkák állnak rendelkezésre, amelyek nem veszik figyelembe a recenzióknak az irodalmi kritika gyökereitől egyre inkább távolodó mai helyzetét.

A nyelvi közlések műfajelméleti osztályozása felhasználja a külső kritériumokat, azaz a közlés struktúráján kívüli tényezőket is. A recenzió az írott, rögzített közlésekhez tartozik akkor is, ha pl. a televízióban, rádióban vagy az érdeklődők kisebb csoportjában kerül bemutatásra, mivel a recenzió tartalmának az elmondása ez esetben is másodlagos jellegű az írott (elsődleges) elkészítési formához képest. E műfaj számára tulajdonképpen a nyomtatott forma is tipikusnak mondható, mivel a recenzió fejlődése elsősorban a sajtóval kapcsolatos, bár rögzített formája a rádiós, illetve a televíziós recenziókra is jellemző. Hasonló módon értelmezhetjük a könyvborítóján vagy a színházi műsorban szereplő nyomtatott szöveg fragmentumait is. A recenzió jegyeit viselheti az első vagy az utolsó része a könyvnek is (bevezető, előszó, utószó), ha az adója nem azonos a mű szerzőjével. Ilyenkor a hivatalos kontaktussal kapcsolatos kiadói, valamint a tanulók munkájáról szóló tanári recenziók is, mivel azok intézményi keretben jöttek létre.

A recenzió fontos tulajdonsága, hogy publicisztikai szövegekben gyökerezik. A sajtó fejlődése nemcsak a műfaj létrejöttéhez járult hozzá, hanem mai differenciálódásához is. A recenzió formája a folyóirat fajtájától és a feltételezett vevők csoportjától függ. Azt, hogy hol jelenik meg a könyvről, színdarabról, filmről, lemezről stb. készült recenzió, gyakran az adott lap tematikája határozza meg. A recenzióknak általában állandó helye van a lapban (a sajtóban pl. a kulturális rovatban). A sajtóban elég népszerűek a reklámfunkciójú recenziók. *Differentia specificájukhoz* hozzátartozik az, hogy az újságban jól elkülönült hellyel rendelkeznek, és a tartalmuk csak az előnyök bemutatására korlátozódik. A reklámszöveget gyakrabban kíséri a könyvborítójáról készült fénykép is, mint a hagyományos recenziók esetében. Ahhoz, hogy tudatosan használhassuk a szóban forgó műfajt, meg kell tudni különböztetni azokat a közléseket, amelyek a kommunikációs hálózatban közel állnak a recen-

zióhoz, pl. a tárca, interjú az íróval, a könyvvel kapcsolatos cikk vagy a kiadói megjegyzések.

A recenzió a metaszöveg egyik fajtája, mivel ezt a metaszöveget megelőzi egy másik adónak a közlése, amely a leírás és a kritikai reflexió tárgyává válik. A két kommunikációs aktust az időtávolság választja el egymástól. A mű és a róla készült recenzió közötti különbség nagyon hasonlít az alapszó és a származékszó között fennálló relációra. A recenzió az eredetinek (= elsődleges információforrásnak) bizonyos képe, amely szerzőjének egyéni tulajdonságaitól, képességeitől, beállítottságától stb. függ. A recenzens, mielőtt megírta a szöveget, megismerkedvén az eredeti mű tartalmával és formájával, magában megalkotott róla egy saját belső képet, amely, mint tudjuk, soha sem lehet tükörképe az eredetinek. Ez a szubjektív, egyéni kép, mint másodlagos információs forrás képezi az alapját a róla készült recenziószövegnek, tehát valójában metaképről van szó, és következésképpen metametaszövegről is. Ebben a kommunikációs láncban két adó és két vevő szerepel. Ezt a következő módon ábrázolhatjuk:

$ADÓ_1$  (= az eredeti mű szerzője, az elsődleges információforrás)  $\rightarrow$   $VEVŐ_1$  (= az olvasó, aki recenziót készít róla) =  $ADÓ_2$  (= a recenzió szerzője)  $\rightarrow$   $VEVŐ_2$  (= a recenzió ismeretlen olvasója).

A recenzió időben történő funkcionálásának fontos jellemzője az időszerűség, amelyről a recenzens nem feledkezhet meg, mert ellenkező esetben nemkívánatos hatást érhet el. A időszerűség szorosan összefügg a szöveg tematikájával, de döntően meghatározza e műfaj élettartamát is. A recenzensnek megfelelő (pl. nyelvtudományi, irodalomtudományi stb.) kompetenciával kell rendelkeznie. Ezzel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy vajon bárki lehet-e recenzió szerzője, mivel az adó kompetenciája egyben a ő objektívizmusa is. A recenzensnek figyelembe kell vennie a különböző vevőcsoportok elvárásait, meg kell fogalmaznia az értékelést, át kell adnia az információt (= metainformációt) azoknak, akik számára készítették az adott könyvet, filmet vagy lemezt. A recenzens nem átlagolvasói szerepben jelenik meg, hanem mint tanácsadó, mint tekintély. A recenzió élete nem ér véget a közzétételével. Különböző perlokúciós effektusok eredményeképpen a bírált mű szerzője, a kiadó vagy az egyes olvasók is a szerkesztőséghez fordulhatnak és magyarázatot kérhetnek, védelmükbe vehetik a művet, egyetérthetnek a recenzens véleményével, vagy elutasíthatják azt. A recenzens konkrét megnyilatkozásának reakciójaként különféle polemikus vagy kritikai reagálások születhetnek, pl. tárca formájában. Ezeknek a megjelentetése a recenzió létezésének utolsó szakaszát jelenti.

A recenzió műfaji struktúrája kötelező, illetve potenciális elemekből tevődik össze, amelyek gyakran átszövik egymást. Az elején nagyon gyakran szerepel az az információ, amely a szerző nevét, a mű címét, a kiadó nevét, a kiadás évét és helyét, valamint az oldalak számát tartalmazza. A recenzió ezen részében az adó felhasznál

nálja a tulajdonveket is. Ezeknek az adatoknak a többsége szerepelhet a szövegben is, de itt kiegészül részletesebb információkkal, pl. a szerző életrajzának elemeivel:

*Szabó József, a Szegedi Tudományegyetem professzora a mai magyar nyelvtudománynak, különösen a nyelvjáráskutatásnak és szociolingvisztikának jelentős személyisége, egyik vezető egyénisége. Nemcsak szaktudományi berkekben, hanem szélesebb szakmai (felső- és közoktatási) körökben is ismertek monográfiái, következetes oktatói-kutatói pályafutásának, tudományos fokozatszerzésének eredményei (Molnár Zoltán Miklós recenziója Szabó József Nyelvjárási és szociolingvisztikai tanulmányok c. könyvéről. Magyar Nyelvőr 2001/3: 383);*

*Minderről a szűkszavú bevezető annyit árul el, hogy Lőrincze Lajos 1941-ben kezdő egyetemi gyakornokként történeti adatokat gyűjtött a Szentgál helyneveit magába foglaló bölcsészdoktori disszertációjához. Átnézte a szülőfalujának minden hozzáférhető dokumentumát: a régi családok birtokleveleit, végrendeleteit és az egyházközség archívumában őrzött összeírásokat, határjárások, bírósági ügyek okiratait stb. (Balogh Lajos recenziója Lőrincze Lajos Bilingválizáció. Szógyűjtemény Szentgál XVIII–XIX. századi nyelvéből c. könyvéről. Magyar Nyelv 1992/1: 111).*

Ez az információ elhagyható vagy jelentősen korlátozható, ha önállóan nem funkcionáló közléssel van dolgunk, pl. a könyv borítóján elhelyezett recenzió esetén.

A recenzió lényeges részét képezi a **tömörítés**, amely az **alapszöveg** és a **metaszöveg** közötti relációt fejezi ki. A **tömörítéshez** mint az **eredeti szöveg derivátumához** azok a mondatok (és ily módon a **lexika** is) tartoznak, amelyek a **kiinduló megnyilatkozásból** származnak. Így például a tudományos szöveg recenziójának a **lexikája** és **nondattana** egyrészt a művet ismertető **alanyt jellemzi**, másrészt pedig a **tervezett címzettet**. Hasonló azonosságot láthatunk az **irodalmi művek recenzióiban** is, amelyeknek a **nyelvezete közeledhet a könyv szerzőjének a stílusához**. Az **eredeti szöveg tematikájáról** szóló információ **állítások**, illetve a **kérdések formájában** is **megnyilvánulhat**, pl.:

*A magyar anyanyelvűeken és a magyart idegen nyelvként tanulókon kívül kiket érinthet, kiket érdekelhet nyelvünk rendszere, grammatikája, története? Hiszen nincsenek sokan a világon azok a nyelvészek, akik bár nem magyar születésűek, mégis a finnugor nyelvekkel foglalkoznak. – Egyre többen látogatnak hazánkba olyanok, akik nem beszélnek nyelvünket (Zimányi Árpád recenziója Balázs Géza The Story of Hungarian. A Guide to the Language c. könyvéről. Magyar Nyelvőr 1998/3: 374).*

A **tömörítésnek** választ kell adnia arra, hogy az **írásnak** mi a **célja**, és ki a **feltételezett címzettje**. A **recenzensnek** nemcsak az **eredeti szöveg szerzője által feltételezett virtuális vevőre** kell rámutatnia, hanem ezt a **gondolatot konfrontálnia** kell a **mű értékeivel** és a **vevők izlésével** is. A **tömörítés terjedelmét** **mindenckelőtt a megje-**

lentetés helye szabja meg. Köztudott, hogy például az újságban közölt recenzió általában nem foglalja magában a mű tartalmát, viszont a havi vagy negyedévi folyóiratban elhelyezett recenziószöveg legtöbb esetben közreadja a recenzens és a vevők véleményének az ütköztetését, ekkor a rövidített formában előhívott tartalom az értékelésnek csak az ürügét képezi.

A tömörítés gyakran nem különálló részét alkotja a recenzióknak, hanem az értékelés, különösképpen a fejtegetés kontextusa révén kapcsolódik a többi fragmentumához. Az említett kontextus a szöveg felsőbb szegmentumaiban bemutatott jelenségek magyarázatát, általánosítását, objektívizálását szolgálja. Ahhoz, hogy az adó eleget tudjon tenni a fejtegetés kontextusa céljainak, kénytelen igénybe venni néhány tipikus lexikális és mondattani eszközt is, pl. a modális elemeket. A modális elemek kifejezik az állítások bizonyosságát, illetve valószínűségét, valamint az érzelmi viszonyt is (pl. *lehet, lehetséges, természetesen, bizonyára, biztos, nyilvánvaló, sajnós, igaz, kár* stb.). Bizonyos metanyelvi szekvenciák kiemelik a gondolkodási folyamat objektivitását (pl. *tételezzük fel, hogy..., gondolom, hogy..., meg vagyok győződve arról, hogy..., ez tanúsítja azt, hogy..., ez bizonyítja, hogy...*). Hasonló funkciót töltenek be a feltételes mondatok is. A fejtegetés kontextusát látszólag kérdő mondatok is alkothatják, amelyeknek célja érdeklődést ébreszteni a vevőben az elemzett kérdések iránt (pl. *Szerencsére a helyzet normalizálódik, de több kérdés még mindig nyitva marad: vajon sikerül-e véglegesen konszolidálni a helyzetet? De lehet, hogy visszatér a múlt?*).

A kontaktusteremtésnek legszembetűnőbb módja a többes szám első személy használata a recenzióban, pl.:

*Végezetül, tekintsük át, milyen olvasóközönséget találhat Wadensjö könyve Magyarországon.* (Kovács Judit recenziója Wadensjö Cecilia *Interpreting as Interaction* c. könyvéről. *Fordítástudomány* 5. 2001/1: 119);

*Örvendetes, hogy minden fejezethez találunk megfelelő és valóban igényes feladatot.* (Zimányi Árpád recenziója Szikszai Nagy Irma *Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Szövegtani gyakorlatok* c. könyvéről. *Magyar Nyelvőr* 2001/3: 386);

*A textualitásról szólva már említettük Emanuel Vasiliu felfogását, aki a textualitás pontos és árnyalt meghatározásának egyedüli módját a pragmatikában látja. [...] Már többször utaltunk arra, hogy Carmen Vlad nagyon mértéktartóan számba veszi a textualitás, a szövegalkotás grammatikai (szintaktikai), szemiotikai, szociokulturális, kontextuális stb. mozzanatait* (Máté Jakab recenziója Carmen Vlad *Sensul, dimensiune esențială a textului* c. könyvéről. *Magyar Nyelv* 1998/1: 98).

Az a recenzens, aki ún. inkluzív *mi*-t használ, ezzel az olvasókkal azonosul. Ez a retorikai fogás főként meggyőzéses (perszváziós) célokat szolgál, hogy a vevő azt, amit mondunk neki, sajátjának tekintse, elfogadja és azonosuljon vele. A meggyőzés a re-

cenzió fontos eleme. Megfogalmazásában az adó igénybe veszi a minősítő, értékelő lexikát, pl. *kiváló, nagyon jó, érdemes megnézni (elolvasni), kitűnő, rossz, meg lehet nézni, végeredményben, érdekes, nem érdekes, értékes, figyelemre méltó* stb., de nagyon gyakran merít a hasonló töltésű köznyelvi lexikából is. A recenzens akkor tudja könnyebben meggyőzni a vevőt, ha ugyanazt a nyelvet használja, mint a vevő. Ez a megoldás viszont néha sértheti a nyelvhasználat helyességi elvét (pl. *Amikor olvastam ezt a könyvet, mindig csak a „k” betűvel kezdődő szó jutott eszembe.*). A meggyőzés formái között megtalálhatjuk az ajánlást, javaslattevést, lehetőséget, köteleiséget, tiltást, sőt, néha a parancsot is. A megfelelő lexika kiválasztását egyrészt a címzett ismerete, másrészt pedig a recenzált mű fajtája szabja meg. Hozzá kell azonban tenni, hogy nem minden szabályozható normatív módon, ami a recenzióval kapcsolatos. A mű értéklésére irányuló egységes elvek alkalmazása mindig negatív következményekkel járt. Példaként említhetjük a szocreal kritikát.

A recenzens mondanivalóját bizonyos **specifikus sematizmus** jellemzi. Azok a szövegek, amelyeket kizárólag csak nagyközönségnek (pl. a tv-nézőknek) szántak több aspektusban is különböznek azoktól a szövegektől, amelyeket kulturális – társadalmi vagy tudományos, illetve a művészeti profilú folyóiratokban közölnek.

A műfajelméleti leírás egyik fontos elemét a **metaszöveg kerete** adja meg. A recenzio elejének és végének állandósult formája a műfaj stabilitását jelenti, és a recenziót megkülönbözteti más típusú szövegektől, ami az alkalmazott jellegű műfaj esetében különös jelentőséggel bír. A metaszöveg keretéhez tartozik a cím, amely leggyakrabban megegyezik az ismertett mű címével. A szöveg végét, illetve ritkább esetben az elejét is a recenzio tárgyára vonatkozó információk jelzik. A kötelező elemekhez az aláírás is hozzátartozik, amely általában a teljes családi és keresztnév vagy becenév formájában jut kifejezésre.

A recenzio jelenlegi helyzete jelentősen megváltozott. A sajtót figyelve láthatjuk, hogy a recenzioakat egyre gyakrabban az olvasók írják, és az általuk készített szövegek (= metaszövegek) arról tanúskodnak, hogy az adójuk, enyhén szólva, nem jeleskedik különösebb szakmai kompetenciával. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni az új szituációban zajló változásokat, amelyben a szóban forgó műfajt használják. Jelenleg még nehéz lenne megmondani, hogy ezek a változások milyen hatást fognak gyakorolni a műfaj normájára, de az is lehet, hogy már az új átalakulás kezdetét jelzik.

## IRODALOM

- Bañczarowski Janusz 2000, *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE. Szláv és Balti Filológiai Intézet. Lengyel Filológiai Tanszék, 112–143.  
Szikszainé Nagy Irma 1999, *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.